

NOMS DE CARRER I EVOLUCIÓ URBANA D'ALBAIDA (SEGLES XIII-XIX)

Vicent TEROL i REIG
Abel SOLER MOLINA

Al llarg del treball que ara presentem tractarem d'analitzar l'evolució, el devenir històric, dels noms de carrer d'Albaida. De vegades, s'hi ha produït un ball de noms certament bocabadador. Aquest ha estat greu durant el segle XX en particular, en tant en quant ha suposat el divorci entre els noms de carrer populars, tradicionals i històrics (tots tres coincidixen) amb el seu nom oficial. La qual cosa suposa una *anormalitat* evident en les existències quotidianes dels albaidins.

Aquestes recerques són, per tant, una part considerable de les dades toponímiques del terme històric de la vila d'Albaida. Tanmateix hem deixat per a una pròxima ocasió l'estudi minuciós de l'evolució dels topònims urbans albaidins al llarg del segle XX, i ens centrarem, doncs, en una cronologia dilatada de vora set segles. La raó d'haver procedit així rau en les nombroses implicacions que suposa l'anàlisi d'aquesta temàtica en el nostre segle, fonamentalment una autèntica *voragine* en els canvis de denominació dels espais urbans explicada per la successió d'esdeveniments polítics i socio-econòmics.

Pel que fa a les fonts dels nostre estudi, cal indicar que al llarg de les nostres recerques férem cap a diferents arxius: l'Arxiu Municipal d'Albaida, l'Arxiu Municipal d'Ontinyent, l'Arxiu del Regne de València i l'Arxiu de Protocols de València. S'ha de dir que l'Arxiu Municipal d'Albaida, òbviament, ha estat la base fonamental. S'ha consultat, bàsicament, documentació de tipus fiscal, acompanyada de puntuals incursions per altres seccions. De la resta d'arxius hem extret algunes referències puntuals que ajuden a completar el gros de la informació de què disposem.

La recuperació de la toponímia històrica, convergent en gran part amb la toponímia popular-tradicional, significa la recuperació, en part, del bagatge cultural albaidí. Però no d'una part insignificant o menyspreable. Ben al contrari: no cal

oblidar que la toponímia, en el transcurs dels segles, ha reflectit —i seguix reflectint ara mateix— esdeveniments, personatges, elements arquitectònics, etc.

No hem de deixar de remarcar, per ser evident, que els noms de carrers serveixen a diferents finalitats, però sobretot a una: identificar per a diferenciar els distints espais d'una població. També responen a deixar constància de devocions religioses, personatges, ubicació (on són), característiques físiques (com són) o simplement quina activitat s'hi desenvolupava. Cal remarcar, de més a més, la important funció d'alliçonnement ideològic-polític que connoten alguns d'ells, sobretot en èpoques recents.

1. FONTS

Aquest treball es fonamenta en la documentació servada a l'Arxiu Municipal d'Albaida (AMA). Hem fet servir fonamentalment la de tipus econòmic i els llibres d'actes municipals:

1390: AMA, Pergamins, núm. 10. (1390, febrer 2. Albaida).

1409-1510: AMA, cappel·l de Vell de la peita.

1573: AMA, Capbreus emfiteutics, *Lo acte de perdó fet per lo il·lustre senyor compte de la vila y condat de Albida* (sic) al lloch de l'Aljorff.

1580-1590: AMA, Capbreus de la peita, cappel·l fragmentari, datable circa 1580.

1589: AMA, cappel·l de la peita, 1589.

1590: AMA, Capbreus de la peita, *Memòria del preu que valen les cases de Albayda*.

1626: AMA, Cappel·l de la peita, 1626¹.

1650, 1683 i 1687: AMA, Valors de la peita, llibre de cobrament d'Albaida (1650), 1683-1684) i *Memorial de la peyta de la vila de Albayda de l'any 1687 en 1688*.

1711-1713: *ibidem*, *Memòria de la peyta dels vehins de la vila de Albayda dels anys 1711 en 1712 y de este en 1713*.

1718-1774: AMA, Repartiments anuals de l'Equivalent, de 1718 a 1774.

1793-1800: AMA, Llibre padró de riquesa per al repartiment de l'Equivalente.

1811: AMA, Estadística, padró de veïns d'aquest any.

1828: *ibidem*, *Matrícula del vecindario y heredades de Albaida*.

1838: *ibidem*, padró de veïns d'aquest any.

1850-1855: *ibidem*, padró general de vecinos.

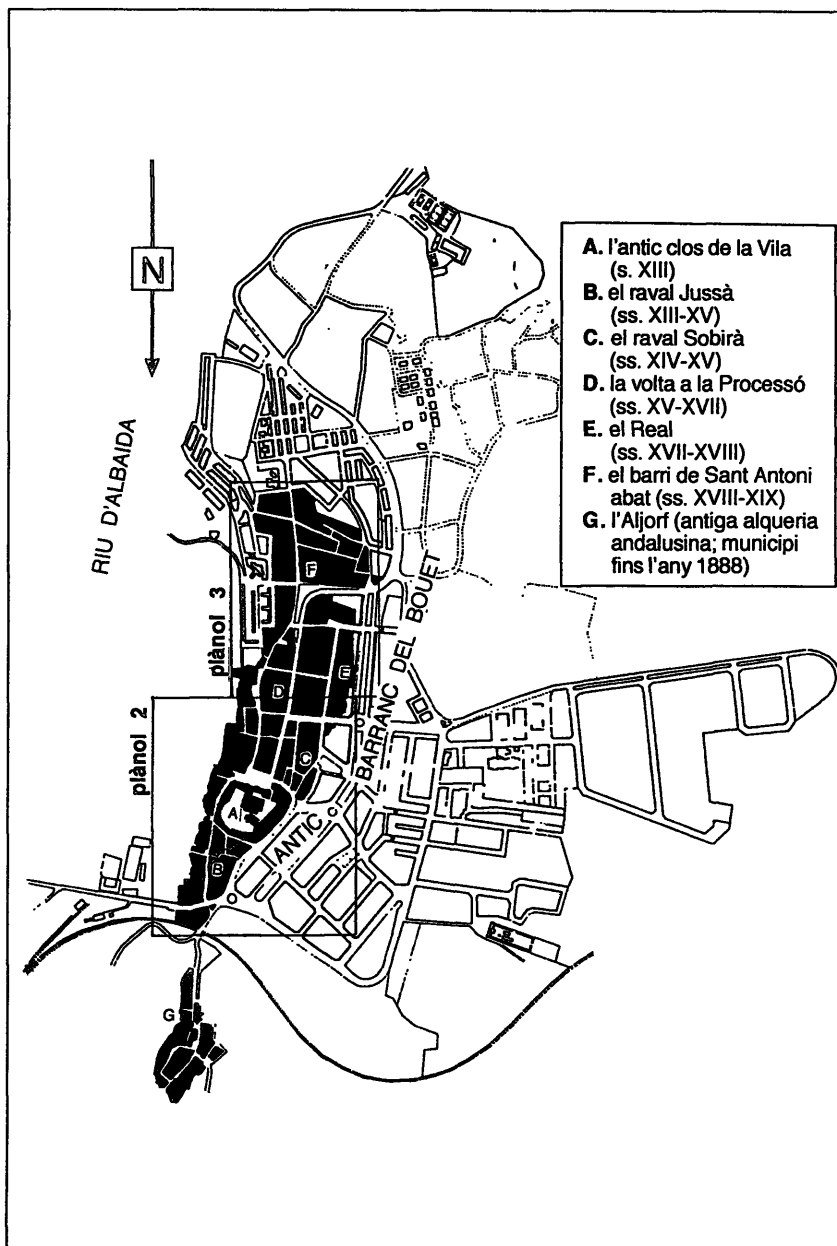
1873: AMA, Imposicions i recursos, padrons de riquesa d'Albaida i l'Aljorff (llavors, municipi independent).

1900: AMA, Estadística, padró d'habitants d'aquest any.

¹ Ha estat explotat ja per GIL-MASCARELL, Jaume i ORTIZ GARCIA-BUSTELO, Luz: "Toponímia d'Albaida en 1626", en *X Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica*, València, 1985, pp. 129-135.

PLÀNOL 1

EL NUCLI ANTIC DE LA CIUTAT D'ALBAIDA, (1.244-1.900)

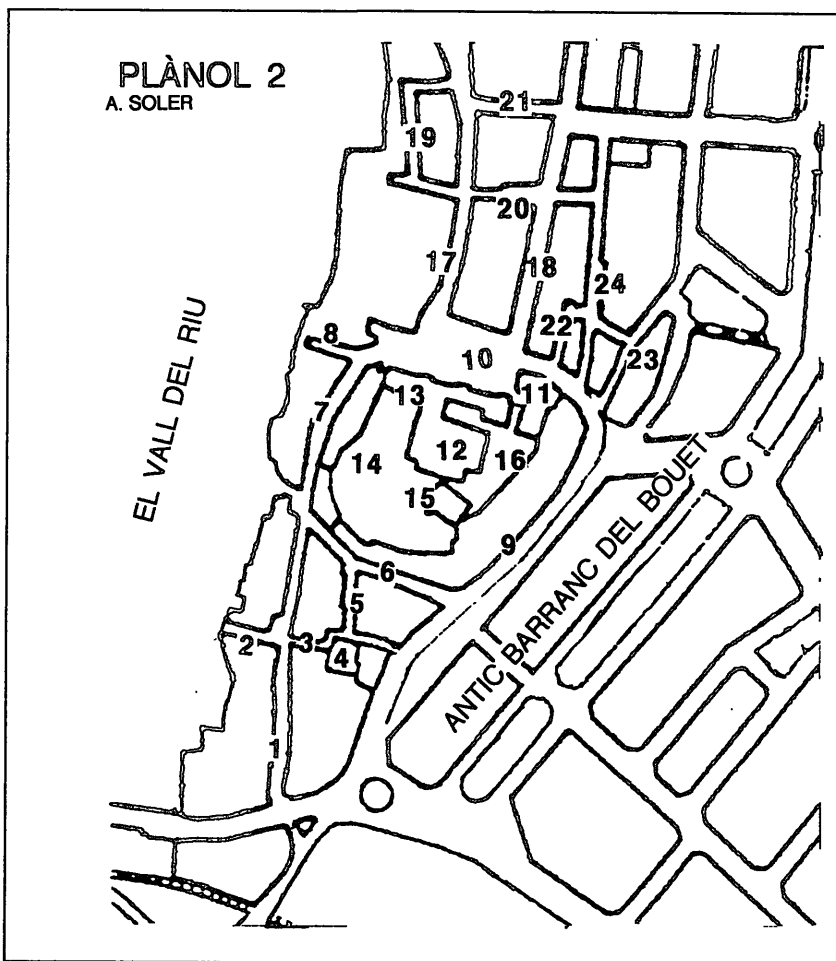
2. L'EVOLUCIÓ URBANA D'ALBAIDA (SEGLES XIII-XIX)

Albaida serà un dels primers nuclis de la Vall d'Albaida a ser poblada pels cristians. Aquests posaren casa i cap major a la nova vila bastida dalt d'un tossal rodejat, estratègicament, per un riu, el d'Albaida, i per una abrupta barrancada, anomenada *el Bouet*. En 1248 les muralles ja estaven fermament assentades². Les donacions del segon volum del *Llibre del Repartiment* revelen una dualitat entre el lloc anomenat *Albaida Vetere* o *Albaida Vetula* —Albaida la Vella— i la pròpiament dita "Vila d'Albaida". En el primer cas s'ha de tractar d'un antic castell andalusí —el Castell Vell— abandonat faria poc anys com a eventual lloc de refugi. Podem veure les seues restes a un tossal situat 2 km al sud de la població i a 563 m d'altitud, sobre el camí de Cocentaina.

En conseqüència, Albaida —la nova— esdevindrà un dels primers nuclis de la comarca en ser ocupada pels cristians. Els peons batallers, els almogàvers que conformaren la primera guarnició sobre el castell d'Albaida (el que després anomenarien el *Clos de la Vila*, el recinte amurallat) eren —majoritàriament— catalans. L'èxit de la seua repoblació es veurà reflectida en la immediata aparició d'un raval o Vilanova d'Albaida al peu de les muralles: *el Raval Jussà* (de baix), explicable per la petitesa de l'àrea protegida per les muralles (a penes 1 H^a).

² *Llibre del Repartiment del Regne de València* (edició a cura d'Antoni Ferrando Francés), Vicent Garcia editors, 1977.

PLÀNOL 2
A. SOLER

1.- Carrer d'Avall	13.- Palau dels Milà i Aragó
2.- Carreró de Sant Lluç	14.- Hort del Palau
3.- Carrer de l'Hospital	15.- Casa Abadia
4.- Església de Sant Miquel	16.- Plaça de la Vila
5.- Carrer de Sant Miquel	17.- Carrer Major
6.- Carrer Fraga	18.- Carrer Nou
7.- Carrer de la Trinitat	19.- Carreró dels Alberts
8.- Carreró de Poma	20.- Carreró del Rebot
9.- Carrer de Fora-fora	21.- Carrer del Tint
10.- Plaça Major	22.- Carrer del Llacorellar
11.- Ajuntament	23.- Carrer de la Font
12.- Església arxiprestal de la Verge
Maria Assumpta	24.- Carrer de la Verge Maria de
Gràcia

Fins a les darrerries del segle XIV Albaida creixerà dins dels límits de les tanques de les captarreres del Raval, fora del qual discorria el camí anomenat de *Fora-fora* (expressió fossilitzada en la toponímia). L'orientació del creixement urbà durant el període fundacional serà cap al nord, fins topetar amb la conjeunció del barranc del Bouet amb el riu d'Albaida.

A les darrerries del segle XIV³ apareix la primera referència documental de què disposem del nou raval: *el Raval Sobirà* (de dalt). Aquest raval es bastirà cap al sud, cap on discorrerà —fins la dècada de 1970— l'orientació de l'evolució urbanística de la ciutat. L'aparició del dit raval serà bloquejada, en una primera fase, per l'existència del *Real de Senyor*, una immensa extensió de terra de propietat senyorial, quasi adjacent a les muralles meridionals de la vila. Aquest real anirà perdent extensió progressivament, durant tres segles, esdevenint a poc a poc espai urbà fins a la seua desaparició definitiva.

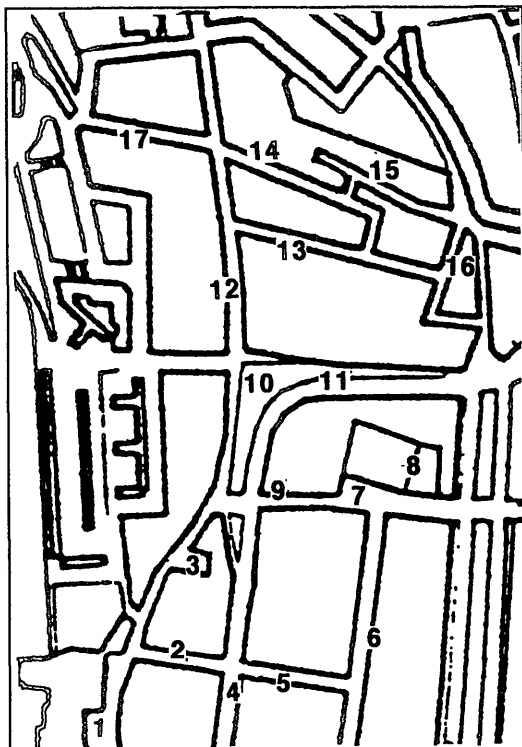
Des de la mitjanja del segle XV, l'espai edificable existent al Raval Jussà anà exhaurint-se, alhora que apareixien noves cases a la partida del *Pedró*, que posteriorment seria el lloc on s'edificaria la *plaça del Pedró* (entre el real i el Clos de la Vila, l'actual plaça Major) i al llarg del camí o *carrer de Cocentaina* (l'actual carrer Major). El creixement prosseguirà els dos eixos viaris, relativament amples, que partien de l'esmentada plaça: el carrer Major (o carrer de Cocentaina, segona meitat del s. XV-primer a del XVI) i el carrer Nou i de mossén Joan (ss. XVI-XVII). Aquesta darrera etapa expansiva està relacionada amb una de les més importants reformes urbanístiques del segle XVI valencià, consistent en l'ampliació del palau dels Milà i Aragó i en la reedificació de l'església de la Verge Maria Assumpta. Les quals obres comportaren l'enderroc de quasi un centenar de cases dins l'antic recinte amurallat i la desaparició física del nucli urbà primigeni.

Una última ampliació —a costa, novament, de l'antic recinte de terres de senyor— donaria com a resultat la planificació del rectilini carrer del Real (finals del s. XVII-principis del XVIII). La banda més meridional del Real s'havia convertit en un nou obstacle per al creixement demogràfic dihuitesc, en tant en quant havia passat a propietat de frares franciscans (1598). Aquest és un dels motius que expliquen la decisió de les autoritats albaidines de planificar un *Arrabal* o *Barrio de San Antoni* (actual /Bário/ de Sant Antoni) en la segona meitat del segle XVIII. Es tracta d'una extensió de terres que seguien l'eix direccional del camí reial d'Alacant, costera amunt, cap al sud també, però un tant apartades del nucli antic. Paral·lelament i cohetània, les cases de la Vila (l'antic clos medieval) foraden la muralla per aprofitar l'espai fora murs recaient al barranc del Bouet (Ponent). Alhora que dessota els mateixos murs i vora el barranquet naixia un nou carrer: el de *Fora-fora*, el qual pren son nom del camí més amunt referit.

³ Entre els veïns que conformen el Consell general de la vila d'Albaida trobem Pere Mollà, àlies de *la Font*: Arxiu Municipal d'Albaida (AMA endavant), Pergamins, núm. 10. (1390, febrer 2. Albaida). Aquest és el primer esment de la Font de la Vila, nucli embrionari del que després serà una part del Raval Sobirà.

PLÀNOL 3

A. SOLER

1.- La Barrera	14.- Carrer de Dalt
2.- La Costereta	15.- Carrer Fus
3.- L'Ereta	16.- Carre de la Costa
4.- Carrer de Sant Joan	17.- Carrer de la Trencada
5.- Carreró del Graner	
6.- Carrer del Real	
7.- Plaça del Convent	
8.- Antic Convent de la Puríssima
(frares caputxins)	
9.- Carrer de Sant Francesc	
10.- Parc de la Glorieta	
11.- Carrer de la Mare de Déu del
Remei	
12.- Carre d'Alacant	
13.- Carrer de Baix	

3. L'EVOLUCIÓ DE LA TOPONÍMIA URBANA ALBAIDINA

Per raons d'economia lingüística, farem referències puntuals a l'evolució dels noms de carrers al llarg del període d'estudi, per haver realitzat una minuciosa descripció en els quadres que acompanyaran la publicació del nostre treball.

La primera constatació al llarg dels **segles medievals** és que els espais urbans que conformaven el recinte murallat primigeni del *Clos de la Vila* a penes ens apareixen identificats, llevat del *carrer d'en Senat*. A banda de la parquedat generalitzada de la documentació d'aquest període, caldria explicar aquesta circumstància per la identificació dels carrers amb noms populars referits a personatges, tots dos sotmesos a una evident i llarga variabilitat diacrònica⁴.

Les fonts impositives dels **segles XVI i XVII** són molt més explícites i elaborades. Això es traduirà en una major quantitat de topònims, els quals —com era d'esperar— s'adiran amb els noms populars que reben encara en l'actualitat, tal i com es pot comprovar als quadres que publiquem a continuació.

Pel que fa als **segles XVIII i XIX** cal indicar, en primer lloc, la castellanització oficial de les vies públiques, com a conseqüència de les disposicions del decret de Nova Planta i la desvalencianització brutal i progressiva que això suposarà. Això es materialitzarà en el primer divorci entre el nom popular i el nom oficial dels espais urbans de la vila. Aquesta espanyolització serà parcial i sel·lectiva, és a dir, conviuran encara les denominacions populars, de pregona tradició, amb els nous noms castellanitzats: Es conservaran els de *Poma*, *Graner* o *Tint* encara que apareixeran els de *Lucas*, *La Villa* o *San Miguel*. En aquest període es constata, per altra banda un reforçament de la carrega religiosa o confessional de la toponímia urbana: el *carrer dels Alberts* passa a ser *calle de San Vicente*; el carrer de *mossén Joan* esdevé *calle de San Juan* i la *Costereta de l'Era* serà ara *calle de San Josef*. Tot i això, constatem també un sorprenent procés invers: el *carrer de la Concepción* perdre el seu nom en benefici del de *calle del Real* (1774).

Aquesta tendència a la *sacralització* dels topònims s'observa amb major nitidesa al nomenclàtor dels carrers del nou raval o barriada de Sant Antoni Abad. Ací ens apareixen nous carrers batejats amb els noms de *San Felipe Neri*, *la Verònica* o *San Carlos*. Tot i això la denominació popular serà la que romandrà, en detriment de l'oficial: el *carrer de San Carlos* serà el *carrer de Dalt del /Bario*/'* i el de la *Verònica* serà el *carrer de Baix del /Bario*/'*.

Pel que fa al **segle XIX**, la continuïtat n'és el tret més rellevant. A més a més, el creixement del casc urbà és insignificant si no nul. Tot i les escasses alteracions del nomenclator, hi ha un topònim que trenca la pauta. Es tracta de la nova denominació que rebrà la Plaça Major, batejada en 1838 com a *Plaza de la Constitución*, en honor de la nova constitució progressista i en plena revolució

⁴ Com per exemple el carrer de Na Terola.

burgesa. Aquesta és la primera ingerència de la propaganda política en la toponímia oficial, tot i que aquesta pràctica es generalitzarà al llarg del segle següent.

No voldríem finalitzar sense remarcar la curiosa ambigüitat i la sensació de confusió que semblaven patir els funcionaris municipals a l'hora de traduir els noms de carrer a l'espanyol. Les duplicitats en la denominació d'alguns indrets del nucli urbà serà, doncs, una constant: "Cuesta / Costa", "Fuera-fuera/Fora-fora" o "Tinte/Tint". S'aprecien també dubtes en el moment d'escriure els topònims valencians: "Trencada/Trencá" o "Llacorellá/Llacorellat" (en lloc de Llacorellar). La pròpia fonètica castellana dóna lloc a les més estranyes ortografies per part dels escrivans valenciano-parlants: "juesta"> /kwésta/ o "callecón", en lloc de "callejón".

APÈNDIX: EVOLUCIÓ DE LA TOPONÍMIA URBANA DE LA VILA D'ALBAIDA (SEGLES XIII-XIX)⁵

1. EL CLOS DE LA VILA

S. XIII	S. XV	1580-1590	1626	S. XVII	S. XVIII-XIX	NOM POPULAR	NOM ACTUAL
la Vila Nova	lo Clos de la Vila carrer d'en Senat	lo Clos de la Vila — carreró de la Presó placeta de la Vila placeta del Pou carrer de l'Església* carreró de Francés Orts* carreró de Pere Pla* carreró de la viuda Na Plana* carreró de Francés Albert*	lo Clos de la Vila — carrer de la Presó placeta de l'Església placeta del Pou — — — — — —	la Vila — — pl. de la Vila — — — — — — —	La Vila — — Pl. de la Vila/Vila — — — — — — —	la Vila — — pl. de la Vila — — — — — — —	la Vila — — pl. del pintor Segrelles pl. del pintor Segrelles — — — — — — —

(*) Carrers desapareguts durant la gran reforma urbanística de finals del segle XVI i primer terç del XVII amb la construcció de l'església arxiprestal —ampliació de la antiga i xicoteta església gòtica— i l'ampliació de l'edifici i hort del Palau dels Milà i Aragó, marquesos d'Albaida.

⁵ S'han normalitzat les grafies, tot respectant les originàries dels documents. Per economia lingüística hem abreujat els següents mots; c. = carrer/calle; pda. = partida; pl. = plaça/plaza.

2. LA VOLTA DE LA PROCESSÓ

S. XV	1580-1590	1626-1650	1683-1713	1718-1790	1793-1900	NOM POPULAR	NOM ACTUAL
lo Pedró/pl. del Pedró	la Plaça	la Plaça	la Plaça	La Plaza	Plaza Mayor/de la Constitución ⁶	la Plaça	Plaça Major*
la Ferreria	les Ferreries	—	—	—	—	—	—
carrer de Cocentayna	c. Major/de Cocentayna	carrer Major	idem	Calle Mayor	Calle Mayor	carrer Major	carrer Major*
la Taverna	pl./plta. de la Barrera	la Barrera	la Barrera	La Barrera	C./Pl. de La Barrera	la Barrera	c. d'Eduardo Torres
pdia. de les Eres	la Era	la Era	la Era	C. de San Josef	C. San Josef/José	la Costereta	c. de Sant Josep
—	—	—	—	La Ereta	La Ereta	l'Ereta	carrer de l'Ereta
pdia. del Real de Senyor	carrer del Real	c. de Mossén Juan	idem	C. de San Juan	Calle San Juan	carrer Nou	carrer Sant Joan
—	carrer Nou	idem	id.	Calle Nueva	idem	carrer Nou	c. d'Elles Torro
—	carreró al carrer Nou	có. al c. dels Alberts	—	—	Callizo del Rebot	có. del Rebot	carrer del Rebot ⁷
—	carrer del Tint	—	carrer del Tint	Calle del Tint	Callizo del Tint/Tinte	có. del Tint	c. Mestre Fornàs
—	—	có. de Na Maciana	—	—	—	—	—
—	carrer dels Alberts	c. dels Ponts	c. del Graner	C. de Graner	id.	c. de Graner	c. de Sant Lluís Beltran
—	—	có. d. Alberts/dels Julià	c. dels Alberts	C. San Vicente	id.	có. de les Aitelles*	c. de Sant Vicent
—	—	—	c. dels Alberts	—	Pl. de Capuchinos	pl. del Convent	pl. del Convent*
—	—	—	—	—	Calle del Remedio	—	c. de la V. del Remei

(*) Nova denominació segons acord municipal de 18-11-1991.

⁶ Plaza de la Constitución des de 1.838.

⁷ Fins maig de 1.996 aquest carrer havia estat *oblidat* en el nomenclàtor oficial dels carrers albaidins. A partir d'aquest moment s'ha recuperat la denominació popular.

3. EL RAVAL SOBIRÀ

SEGLE XV	1580-1590	1626-1718	1718-1900	NOM POPULAR	NOM ACTUAL
Lo Raval Sobirà	— carrer dels Pons carrer de Llacorellar carrer de la Font c. de la Verge Maria de Gràcia	— — idem idem —	— — calle/callizo de Llacorellar* Calle de la Fuente Calle de (la Virgen de) Gracia	la Font de la Vila — carreró de la Merenga ^o carrer de la Font c. de la Mare-de-Déu de Gràcia	la Font de la Vila — carrer d'Otos carrer de la Font carrer de la V. de Gràcia

* Altres variants: *Llacorellar/Llacorellà*.

^o Malnom d'una velleïta de la població, encara viva en l'actualitat.